

Kiss Dénes–Csák László

Gazdaságtípusok és folyamatok

Hargita megye mezőgazdaságában¹

Kivonat

Tanulmányunkban Hargita megye, azaz egy romániai hegyvidéki térség mezőgazdaságát elemezzük. A rendszerváltás utáni mezőgazdasági átalakulás szakirodalmának áttekintése után a jelenlegi mezőgazdasági szereplők egy kvantitatív módszerekkel kialakított tipológiáját mutatjuk be, ezt követően amellelt érvelünk, hogy az EU-csatlakozás óta a családi gazdaságok által dominált hegyvidéken a gazdaságok polarizálódása ment végbe. Bemutatjuk, hogy a gazdálkodói tevékenységüket csökkentő vagy azzal teljesen felhagyó családok mellett a gazdaságok egy része növekedett, ez azonban sajátos, erősen az agrártámogatástól függ. A gazdaságok miközben vállalkozásjellegük erősödik, megőrzik félig önellátó jellegüket és pluriaktivitásukat is.

Kulcsszavak: gazdaságtípusok, gazdasági stratégiák, Románia mezőgazdasága, mezőgazdasági vállalkozás, paraszti gazdálkodás, agrárszektor polarizálódása

Abstract. Farming Types and Processes in the Agriculture of Harghita County

In our study we analyse the agriculture of Harghita county, i.e. a mountain area of Romania. Upon reviewing the literature regarding agricultural changes after the regime change, we shall present a typology of current agricultural actors developed with quantitative methods. Then, we shall argue that since the accession to the European Union we can witness a polarisation of farms in the mountain areas dominated by family farms. We will present that besides families decreasing or completely giving up their farming activities, some farms have increased, but this is a very specific situation and it heavily depends on agricultural subventions. While their entrepreneurial character increases, farms preserve their partly self-sufficient character and pluriactivity.

Keywords: farm types, economic strategies, the agriculture of Romania, agricultural enterprise, peasant farming, polarisation of the agricultural sector

BEVEZETŐ

Románia mezőgazdasága számos problémával küzd, többek között az agrárszektor túlzott polarizáltságával, azaz a relatív kisszámú, de a termőföld jelentős részét megdolgozó nagyüzemek és a nagyszámú, félig vagy teljesen önellátó kisgazdaság mellett a vállalkozás-szerű családi farmok hiányával. A rendszerváltás utáni agrárgazdasági és agrárszociológiai elemzések a családi farmok kialakulásának több akadályára is felhívták a figyelmet, így például a felaprózott birtokstruktú-

¹ Az elemzés alapjául szolgáló kutatásra a „Társadalmi és gazdasági tanácsadás a Hargita megyei agrár-népesség számára” (<http://www.makis.ro/>) projekt keretében került sor, a Country Development Consulting Kft. megbízásából.

rára (Merfea 1995, Socol 1999), a bérleti rendszerek fogyatékoságaira (Voiculescu 2005), a pénzüciak és a hitel problémájára, a szegénység és a mezőgazdaság összefonódására (Petrovici–Gorton 2005). Az elemzések témái között kiemelkedő helyen található a gazdálkodási stratégiák kérdése és ezzel szoros kapcsolatban a gazdaságok típusainak vizsgálata is, rendszerint összekapcsolva a vállalkozásszerű gazdálkodás feltételeinek elemzésével is (Mihăilescu 1996, Sandu 1999, Peti 2004). Közös eleme ezeknek az elemzéseknek, hogy az EU-csatlakozás hatásaként a vállalkozásszerű családi farmok kialakulását, megerősödését remélik. Bár az EU-csatlakozást követően Románia mezőgazdaságába beáramló tőke jelentősen megnövekedett, makroelemzések alapján úgy tűnik, hogy a támogatáspolitikai változása nem vezetett az ország farmszerkezetének megváltozásához, a családi farmok megerősödéséhez (Hubbard et al. 2014). Ezekkel az eredményekkel szemben, a kérdést egy kisebb térségben vizsgálva, adataink azt jelzik, hogy az új agrárpolitika hatása ennél összetettebb, kismértékben birtokpolarizációt eredményezett, ám a megerősödő családi gazdaságok sok korábbi jellemzőjüket megőrizték.

GAZDASÁGTÍPUSOK ÉS A GAZDÁLKODÁS VÁLTOZÁSA A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI ROMÁNIÁBAN

Mint közismert, Romániában a szinte teljesen kollektivizált szocialista mezőgazdaságot egy spontán reprivatizációs folyamat eredményeként gyakorlatilag a kollektivizálás előtti tulajdonviszonyok visszarendeződése követte. Ez egy nagyüzemek által dominált mezőgazdaságnak egy kisüzemek általi felváltását jelentette, amit erősített, hogy kezdetben a földtörvény a visszaigényelhető területet 10 hektárban maximalizálta. A gazdálkodás módja tekintetében is erőteljes visszarendeződés ment végbe, a kollektivizált mezőgazdaság viszonylag korszerű nagyüzemi technológiái nem kerültek át a kialakuló kisgazdaságokba, ezekben a kollektivizálás előtti (és kisebb-nagyobb mértékben a háztáji gazdálkodásban folyamatosan tovább élő) paraszti gazdálkodás vált dominánssá. Az újonnan kialakult, erőteljesen önellátásra törekvő gazdálkodási mód sokáig változatlan maradt, aminek az elemzők számos okát beazonosították. A kis birtokméret önmagában korlátokat szabott a lehetséges gazdálkodási módoknak, amit tovább fokozott a birtokok felparcellázottsága: 1999-ben a gazdaságok 50%-a 1 ha alatti, 2,5 hektáros átlagterületű, és átlagosan 4,3 parcellából áll (Socol 1999). E kedvezőtlen birtokstruktúra megváltozását pedig szinte lehetetlenné tette a földtörvénynek az a kitétele, mely szerint a visszaigényelt földek tíz évig nem voltak eladhatók. A paraszti jellegű gazdálkodás elterjedésének egy másik oka, hogy Romániában a tézesek nem valósították meg a kisüzemeknek (a háztáji gazdaságoknak) a nagyüzemekkel való együttműködését. Bár a háztáji gazdaságok a mezőgazdaság válságának elmélyülésével egyre fontosabbá váltak, (különösen a hústermelésben) az együttműködés a beszolgáltatások rendszerének nyers formáját öltötte (Hunya 1990). Így a rendszerváltás után létrejövő kisgazdaságoknak nem állt rendelkezésére a nagyüzemmel való együttműködési minta. Inputrendszer hiányában (vagy annak elérhetetlensége, megfizethetlensége mellett) a gazdaságok a naturális gazdálkodás irányába mozdultak el, felvásárlási rendszer nélkül pedig a piacra vitt termények értékesítésében a lokális piacok és a terménycsere jelentősége nőtt meg. A fenti folyamatokat az is tovább fokozta, hogy az ipar válsága miatt munkanélkülivé váló falusiak többsége számára a gazdálkodás a munkanélküliség előli menedéket, a túlélés alapját jelen-

tette (Oláh 2004). Ezek a gazdaságok természetesen nagyrészt a minimális befektetést igénylő önellátó, természetes gazdálkodást folytató paraszti gazdaságok sorát gyarapították.

GAZDASÁGTÍPUSOK ÉS FOLYAMATOK A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI ROMÁN MEZŐGAZDASÁGBAN

A kialakuló gazdaságok egyik első tipológiáját egy partiumi faluban 1993-ban végzett kvalitatív kutatás alapján dolgozták ki (Borsos–György 1999). Ebben az elemzők a gazdálkodók különböző „stratégiai csoportjait” különböztetik meg, csoportképző kritériumként a családok jövedelmét, a birtokolt és megdolgozott mezőgazdasági területet, a család tulajdonában levő termelőeszközöket, humán és kulturális tőkéjét, valamint a családok gazdasági stratégiáit használták, a típusalkotást a falu teljes lakosságára kiterjesztve. A fenti szempontok alapján hat gazdaságtípust/csoportot különböztettek meg, melyek közül háromnak a megélhetése elsősorban a mezőgazdasághoz kötődött, további három esetben pedig a gazdálkodás másodlagos jelentőségű volt (vagy legalábbis nem egyértelműen a fontosabb). (1) A „*nagygazdáknak*” nevezett típust olyan személyek alkották, akik bár csak 15–60 hektár területet birtokoltak, ennél lényegesen nagyobb, 30–220 hektárt dolgoztak meg, tehát saját földjük többszörösét bérelték. Gazdaságaik fel voltak szerelve a szükséges mezőgazdasági gépek nagy részével, illetve az ekkor még működő helyi gépállomás szolgáltatásait is igénybe vették. Többségük családon kívüli munkaerőt is alkalmazott, elsősorban napszámosokat a nagyobb munkaidényekben. (2) A falu legnagyobb csoportját képező „*gazdák*” 5–20 hektáros területeket műveltek meg, és az ebből származó jövedelmük szintén családjaik fő jövedelmét képezték. Többségük nem rendelkezett mezőgazdasági gépekkel, földjét állati igaerővel művelte. A gazdaságokban csak a családtagok dolgoztak, a gazdálkodás célja pedig a család fenntartása volt, ezért a gazdaságok termékszerkezete nagyon változatos képet mutatott, a túléléshez szükséges minden terméket megtermeltek. Ezek tehát hagyományos eszközökkel felszerelt, tipikus parasztgazdaságok, alacsony pénzforgalommal, amelyek minimális pénzhez leginkább állateladásból jutottak. (3) A gazdálkodók egy további csoportját olyan családok képezték, amelyek a rendszerváltás után akarattuk ellenére kezdtek el gazdálkodni, a munkahelyük elvesztése következtében. E korábban ingázó paraszt-munkás csoportot „*kényszergazdáknak*” nevezték el, amelynek tagjai a kifizetődő gazdálkodáshoz nem rendelkeznek sem elég földdel (1,5–5 hektár közötti területeik voltak), sem munkaeszközökkel, sem gazdálkodói tudással. Ezek a családok átmeneti kényszermegoldásként gazdálkodtak, amivel felhagytak volna a munkalehetőségek kedvezőbb alakulása esetén.

Azok körében, akik jelentős nem mezőgazdasági jövedelemmel is rendelkeztek, a gazdálkodás különböző mértékben volt fontos. A (4) „*több lábbon állók*”-nak nevezett családtípus jövedelme többféle forrásból származott, de nem mezőgazdasági jövedelemforrásuk mellett mindannyian gazdálkodással is foglalkoztak. E fő foglalkozása alapján erősen heterogén csoport tagjai 1,5–10 hektáros parcellákat műveltek meg, elsősorban családjuk élelmiszer-szükségletének biztosítására. Saját mezőgazdasági gépekkel nem rendelkeztek. (5) A falu *szegényeit* képező családok a kényszergazdákhöz hasonlóan szintén korábbi munkaerőpiaci pozíciókat veszítettek el, azonban valamilyen okból kifolyólag (öregség, betegség, stb.) nem tudtak gazdálkodásra épülő egzisztenciát kialakítani. E csoport tagjai tehát, bár birtokoltak 0–5 hektár földet, ebből csak

0–1 hektár közöttit dolgoztak meg. És végül (6) a „*falu perifériájának*” nevezett típust azok a helyi roma családok képezték, amelyeknek földjük egyáltalán nem volt, a mezőgazdaságban a másoknak végzett napszámosmunka révén voltak érintettek (Borsos–György1999).

Míg a fenti elemzés az agrárgazdaságtanra általában jellemző szempontokat használta, az agrárszociológusok a gazdálkodásmódot meghatározó további tényezőkre is felhívták a figyelmet. Egyik ilyen, az elemzők figyelmét már a 90-es évek kezdetétől felkeltő tényező a családi kötelek gazdálkodásban betöltött szerepe. Mihailescu arra hívja fel a figyelmet, hogy a falusi gazdaságok egy részében a helyben élő szűkebb családon kívül e családok városra költözött tagjai is bekapcsolódnak a gazdálkodásba. A városban élő és dolgozó „családtagok” hétvégeken és a mezőgazdasági idénymunkák idején vesznek részt a munkában, a termés szintén e kiterjedt rokoni körön belül kerül elosztásra (Mihailescu 1996). Az elszármazott családtagoknak a gazdálkodásban való érintettségét más elemzők is leírják, így például Oláh Sándor székelyföldi elemzéseiben a nagycsaládok falusi és városi tagjai közötti együttműködéséről számol be, olyan gazdaságokról, amelyekben a városban élő leszármazottak külön föld- és állattalománnyal vesznek részt a szülői telken, részben a szülőkkel közösen folytatott gazdálkodásban. E farmok kialakulásának oka részben a városban élők élelmiszerigényének a kielégítése, másrészt e farmok egy alternatív, biztonsági stratégiát jelentenek a városi munkahelyek esetleges elvesztése esetén (Oláh 2004). A városi családtagok részvételének a kérdése a legutóbbi évek elemzéseiben előfordul, a fentiekben bemutatotthoz képest azonban némileg már megváltozva. Peti Lehel közép-erdélyi elemzésében egyrészt a fentiekben már látott nagycsaládi együttgazdálkodásokról számol be, amelyekben a fiatalabb városi családtagok a szántóföldi munkálatokba kapcsolódnak be, és cserében az állattartás hasznaiból részesülnek. Főleg a sertéstartás az, amelyet e rokoni segítséggel a falun élő idős szülők is meg tudnak valósítani. Ebben az elemzésben azonban a városra távozott generációnak már egy újabb gazdálkodási stratégiája is megjelenik, amelyben a szülők halála után a szülői házat és telket a gyerekek megtartják, és családjuk élelmiszer-szükségletének kiegészítése céljából folyamatos jelenlét nélkül is megvalósítható kertgazdálkodást folytatnak (Peti 2013).

A gazdálkodásmódok magyarázatai között egy másik, gyakran előforduló szempont a „mentalitás”, azaz valamilyen kulturálisan áthagyományozott gondolkodásmód. A már említett Mihailescu mentalitásbeli tényezőkkel magyarázza, hogy míg az általa elemzett szabadparaszti múlttal rendelkező dombvidéki falvak gazdái számára a gazdasági önállóság és az érdem szerinti részesedés a fontos, a bărăgani-i falu lakói inkább az egyenlő részesedést biztosító függő helyzetet kívánják vissza. Míg az első típusúhoz tartozók gazdálkodásukért, az azzal járó döntéseikért a felelősségvállalást természetesnek tartják, a bărăgani-iak nem vállalják fel a felelősséget és a rájuk háruló gondokat. A gazdálkodói mentalitások regionális eltéréseire Sandu is kitér, kimutatva, hogy az önellátó gazdálkodás inkább az ország déli és keleti részeire jellemző, míg a vállalkozói magatartások inkább Partiumra és Erdélyre (Sandu 1999). Bár a fenti két elemzés szerint az általunk vizsgált székelyföldi régió gazdálkodási szempontból előnyös mentális örökséggel bír, a székelyföldi elemzők rámutattak ennek hátrányos vetületeire is. Ezek az elemzések kimutatják, hogy a stabilitásra törekvő székelyföldi paraszti gazdálkodási stratégia számos olyan elemet tartalmaz, amely hátrányos a vállalkozásszerű gazdálkodás kialakulására nézve. (Ilyen hatást képez például az önellátásra törekvés miatt a gabonatermesztés elsődlegessége, az ennek nem kedvező ökológiai feltételek ellenére; a főleg eladása helyett tartalékolás és tárolás, koc-

kázatkerülés, a munkavégzés mértékének tradicionális szabályozottsága és az ehhez viszonyított alul- vagy felülteljesítés szankcionálása). Ugyanakkor a régió egy másik sajátosságaként az erősebb közösségi kontrollt emelik ki, ami az egyéni megoldáskeresések és az innováció gátjaként hat. Az is a vállalkozásszerű gazdálkodás kialakulása ellenében hat, hogy a gazdálkodási gyakorlat e térségben nem egyszerűen csak gazdasági viselkedés, hanem az életvezetés inherens részét képezi (Bíró–Gagy–Oláh 1994).

Egy további, nem tipikusan agrárgazdasági szempont a gazdaságok pluriaktivitásának a kérdése. Már a bemutatott, 1993-as tipológiában is a típusok fele elsősorban valamilyen nem mezőgazdasági jövedelemből él, de ennek ellenére kisebb-nagyobb mértékben gazdálkodik is, miközben az elsősorban gazdálkodásból élők egy része is rendelkezik valamilyen nem mezőgazdasági jövedelemmel. Ez érthető is, hisz közvetlenül a rendszerváltás után a falusi foglalkoztatott népesség 43,1%-a a nem mezőgazdasági szektorban dolgozik. Ez az arány azonban csökkenni kezd, 2002-re 35,4%-ra esik, elsősorban az ingázási lehetőségek visszaszorulása miatt: a fenti időszakban az ingázók száma 1,2 millióról 600.000-re csökken (Sandu 2005). A vidékiek nem mezőgazdasági foglalkoztatottsága azonban a 2000-es években több okból kifolyólag nem csökken ebben a mértékben tovább. Egyrészt lassan újra fejlődésnek indul a vidéki nem agrárszektor, másrészt lehetővé válik a külföldi munkavállalás. Ezek a folyamatok megjelennek az agrárszektor elemzéseiben is. Oláh Sándor székelyföldi elemzéseiben bemutatta, hogy a falusi gazdaságoknak szinte kivétel nélkül vannak a saját gazdaságon kívüli jövedelmeik is. Székelyföldi specifikum, hogy ilyenként már az 1990-es évektől kezdődően megjelenik a magyarországi munkavállalás, melynek jövedelmét a gazdaság pénzszükségleteinek a fedezésére fordítják. A későbbi elemzésekben a célpontok között más országok is megjelennek, mint pl. Németország (Peti 2014). A más forrásból származó pénz a nagyobb gazdaságok számára is elengedhetetlen, a vállalkozóvá válás feltételei után kutatva Sandu azt találja, hogy a nem mezőgazdasági eredetű jövedelem egyenesen egyik feltétele a mezőgazdasági vállalkozóvá válásnak.

Az első elemzések sokat foglalkoznak a bérleti rendszer fogyatékoságával is (Voiculescu 2005), a későbbi elemzések azonban már egyre nagyobb bérelt területekről számolnak be, valamint gyakran mutatnak be magas fokon szakosodott családi gazdaságokat (Peti 2013, Peti 2014, Szabó 2014). A szakosodást elősegíti valamilyen kistérségi táji specifikum léte, ám ez sem vezet feltétlenül nagyfokú szakosodáshoz. Egy borvidéken készült 2000-es elemzésben olyan nagygazdaságokról olvashatunk, amelyek szarvasmarha- és sertéstartás mellett szőlőtermesztésre/borkészítésre szakosodtak, e szakosodás azonban csak ágazati túlsúlyt jelentett az állattartás mellett, a legnagyobb mértékben szakosodott gazdaságok is megőrizték kettős jövedelemszerkezetüket, valamely családtag minden esetben nyugdíjjal vagy nem mezőgazdasági munkahellyel rendelkezett. A rendszeres nem mezőgazdasági pénzjövedelmeket befektették a gazdaságba, és a mezőgazdaságból származó profitot takarították meg (Peti 2004).

A rendszerváltás után beinduló folyamatok – a gazdaságok nagycsaládi beágyazottsága, ön-ellátásra törekvés fennmaradása, pluriaktivitás – a legújabb elemzések szerint is meghatározóak maradtak a gazdálkodási stratégiákra nézve. A fentiek mellett egy további szempontként a piacra lépés különböző formái jelennek meg még az elemzési szempontok között, rávilágítva, hogy az elért piacok lokális, regionális vagy helyi jellege szerint az elérhető profitok is nagyon eltérőek lehetnek, újra kimutatva azt is, hogy a piaci integráció szintjeitől függetlenül az elemzett gazdaságok kisebb-nagyobb mértékben megőrzik paraszti jellegüket (Szabó 2013).

A továbbiakban egy megyei szintű kvantitatív vizsgálat alapján azt nézzük meg, hogy a fenti folyamatok milyen gazdaságtípusok kialakulását eredményezték a székelyföldi Hargita megyében, az egyes típusok milyen mértékben mutatnak vállalkozói mentalitásra utaló jegyeket, valamint hogy a közelmúlt mérhető folyamatai alapján milyen változási trendek prognosztizálhatók.

A KUTATÁS MÓDSZERTANA, MINTAVÉTEL

A kutatásban vizsgált népesség Hargita megye falun élő agrárnépessége. A rétegzett, többlépcsős, véletlenszerű mintavételi eljárás első lépéseként a megye községeit mezőgazdasági területük jellege, az állattartás mértéke és a nem mezőgazdasági tevékenység mértéke alapján kategorizáltuk. Az így kialakított kategóriákból kiválasztott községek gazda-népességéből véletlenszerű mintát vettünk, mintavételi keretként a községi mezőgazdasági nyilvántartásokat használva. Mivel e véletlenszerű eljárással a legnagyobb gazdálkodók a statisztikai elemzéshez túl kis számban kerültek volna be a mintába, a kiválasztott falvakban a mintát kiegészítettük a tíz legnagyobb gazdasággal is. E kategóriát utólag a véletlenszerű mintának megfelelő arányra lesúlyoztuk. Az így készült 342 elemszámú mintánk tehát Hargita megye teljes falusi népességére reprezentatív (romániai gyakorlat szerint az agrárnyilvántartó a községek teljes népességének adatait tartalmazza).

GAZDASÁGTÍPUSOK HARGITA MEGYÉBEN

A gazdaságok egy lehetséges tipológiáját klaszterelemzéssel alakítottuk ki, K-means algoritmust alkalmazva. Az osztályozáshoz a megművelt föld összterületét, a szántóföld, illetve a kaszálólegelő mennyiségét, valamint az eladott növényi és állati termékek számát összesítő változókat használva első fázisban négy gazdaságtípushoz jutottunk, melyek közül egyik az esetek 80%-át tartalmazta. Az e típusba tartozó eseteket, ugyanazon változókat használva, egy újabb klaszterezésnek vetve alá, további három típushoz jutottunk, végső tipológiánk így hat gazdaságtípust tartalmaz. (1. ábra)

1. ábra. Gazdaságtípusok Hargita megyében

Gazdaságtípusok	Állattartó nagy-gazdaság	Vegyes nagy-gazdaság	Állattartó közepes gazdaság	Intenzív kis-gazdaság	Önellátó kis-gazdaság	Háztartás-kiegészítő gazdaság
Esetszám (súlyozatlan/súlyozott)	5 (1)	12 (2)	103 (64)	10 (9)	114 (109)	158 (156)
Gyakoriság (százalék)	0,3	0,7	18,7	2,7	31,9	45,7
Megművelt terület (hektár)	109,8	36,6	8,5	4,0	3,4	0,8
Szántóföld (hektár)	3,34	10,2	1,8	0,8	0,7	0,2
Kaszáló, legelő (hektár)	106,84	25,2	6,5	2,9	2,6	0,4
Szarvasmarha (darab)	38,4	39,9	5,2	7,5	0,9	0,1
Juh (darab)	374	41,3	10,0	3,6	2,6	0,8
Eladás, növényi termékek (index 0–5)	0	0,3	0,2	0,0	0,1	0,1
Eladás, állati termékek (index 0–6)	4,6	1,9	0,8	1,1	0,3	0,0
Felszereltség (index 0–16)	7,2	9,8	4,1	2,4	1,6	0,7
Befektetés (index 0–9)	4	4,3	2,3	2,9	1,3	0,9
Kecske (db)	9	0,1	0,1	0,0	0,5	0,2
Sertés (db)	6	5,1	1,7	1,4	1,1	0,6
Tyúk (db)	24	16,6	10,6	7,5	9,0	7,1
Ló (db)	0,8	0,6	0,5	0,3	0,2	0,1
Gazdaság vezetőjének átlagéletkora*	43,4	49,4	59,6	54,6	62,3	57,5

* A teljes minta átlagéletkora 59,3, míg a megye teljes vidéki népességének átlagéletkora 46,6 év.

Modellünk szerint Hargita megye gazdálkodóinak körében két nagyobb, egy közepes és három kisgazdaságtípus különböztethető meg. A legnagyobb területet, átlagosan 109,8 hektárt használó gazdaságtípus két sajátos jellemzője a nagyléptékű juhtartás és az ehhez szükséges kiterjedt legelők/kaszálók használata. Utóbbiak a teljes használt terület több mint 95%-át képezik, szántóföldi gazdálkodást tehát alig folytatnak. A több száz juh mellett szintén nagy számban tartanak szarvasmarhát is, ezért ezt a típust „állattartó nagygazdaságnak” nevezhetnénk. E típushoz képest a nagyobb gazdaságok másik csoportja, amely átlagosan csak 36,6 hektáron folytat gazdálkodást, már lényegesen kevesebb juhot tart, viszont jelentős szántóföldi művelést is folytat (összterületüknek 27,8%-a szántóföld), ezért ezeket „vegyes nagygazdaságnak” nevezük el. A két nagygazdaságtípus közötti, fentiekben kiemelt különbségekkel összhangban vannak az eladások terén látható eltérések is: míg az állattartó nagygazdaságok kizárólag állati ter-

mékeket adnak el, a vegyes nagygazdaságok kisebb mértékben növényi termékeket is. Az értékesítésből származó bevétele azonban mindkét gazdaságtípusnak alapvetően az állattartásból származik, csak míg az állattartó nagygazdaságok többféle állati terméket is értékesítenek, a vegyes gazdaságok kevesebbet. Mindkét nagygazdaságtípus ritkán fordul elő, a vegyes nagygazdaságok az összes gazdaságok 0,7, az állattartók pedig mindössze 0,3%-át képezik. Lényegesen gyakoribb viszont ezekhez képest egy harmadik, a helyi viszonyok között közepes méretűnek tekinthető gazdaságtípus. Ezek tulajdonosai átlagosan 8,5 hektár területen gazdálkodnak, de földjük háromnegyede kaszáló. Szarvasmarhát és juhot egyaránt tartanak, és inkább állati termékeket adnak el, semmint szántóföldi terményeket. Ebbe az „*állattartó közepes gazdaságnak*” elnevezett típusba az összes gazdaságok 18,7%-a tartozik.

A fennmaradó három típus egyaránt kisgazdaság. Ezek közül a legjelentősebb gazdálkodói tevékenységet egy olyan 2,7%-os gyakorisággal előforduló gazdaságtípus végzi, amely átlagosan mindössze 3,5 hektár területet használva több marhát tart, mint a közepes gazdaságok, és állati termékek terén nagyobb mértékű eladást is valósít meg. Ezt a típust „*intenzív kisgazdaságnak*” neveztük el. Az összes gazdaságok majdnem egyharmadát egy olyan típus képezi, amely átlagosan 3,4 hektáron gazdálkodik (de ebből csak 0,7 hektár szántóföld, a többi nagyrészt kaszáló és legelő), általában egy tehenet és 2-3 juhot tart, és alapvetően saját fogyasztásra termel – e típust „*önellátó kisgazdaságnak*” neveztük el. És végül a leggyakoribb egy olyan gazdaságtípus, amely tulajdonképpen már alig folytat gazdálkodói tevékenységet: az idetartozó gazdaságok átlagosan 0,8 hektárt művelnek meg, melynek fele kaszáló-legelő, azaz mindössze 0,2 hektár szántófölddel rendelkeznek. Szarvasmarhát és juhot alig tartanak (minden tizedik gazdaságra jut egy tehen), így eladásaik sincsenek. Viszont minden második gazdaságra jut egy sertés, nagyszámú baromfit tartanak, és viszonylag gyakori körükben a nyúltenyésztés is. Ezek alapján ezt a típust „*háztartás-kiegészítő gazdaságoknak*” neveztük el.

PARASZTI ÉS VÁLLALKOZÓI JELLEMZŐK

Látható tehát, hogy egy egészen kis számú gazdaság a helyi viszonyokhoz mérten kiemelkedően nagy területet művel meg és nagyszámú állatot tart; egy közepes méretű gazdaságtípus, amely már lényegesen gyakoribb; létezik továbbá több kisgazdaságtípus. Kézenfekvő volna azt gondolni, hogy e típusok közül a legnagyobbak vállalkozásszerűen működnek, míg a kicsik inkább az önellátó, paraszti gazdaságok jellemzőit őrzik. Láttuk azonban korábbi elemzésekből, hogy a vállalkozóvá válnak számos gazdasági, illetve kulturális/mentális akadályja van. A továbbiakban az elemzett gazdaságoknak ezeket a jellemzőit vizsgáljuk, a vállalkozásjelleg mutatóinak a termékértékesítés és a pénzbeli befektetések meglétét választva. A termékértékesítésnek a gazdálkodó család jövedelemszerkezetén belüli relatív fontosságára egy Likert-skála segítségével kérdeztünk rá, különválasztva a tej értékesítését az egyéb terményektől/termékektől. Ezek mellett rákérdeztünk a mezőgazdasági támogatás fontosságára, valamint a nem mezőgazdasági jövedelmek több típusára is. Mint az a 2. táblázatban látható, a háztartás-kiegészítő gazdaságok kivételével a mezőgazdasági jövedelem valamilyen formája minden más gazdaságtípusnál viszonylag fontos, jelentőségük azonban változó, a nagyobb gazdaságok esetében nagyobb. Látható továbbá, hogy míg egyes típusok fő jövedelmét a termékértékesítés képezi, mások inkább

a mezőgazdasági támogatásokra. Amennyiben a termékértékesítést, azaz a piaci kockázatvállalást a vállalkozásszerű működés indikátorának tekintjük, a leginkább vállalkozásszerűen működő típusnak a vegyes nagygazdaságok bizonyulnak. Ezek legfontosabb jövedelemforrása a tej eladása, amit a mezőgazdasági támogatás követ. Az állattartó nagygazdaságok esetében e sorrend fordított, nekik legfontosabb jövedelmük a mezőgazdasági támogatás. A közepes gazdaságoknál a legfontosabb jövedelem szintén a támogatás, a második legfontosabb jövedelem azonban már nem mezőgazdasági, hanem valamelyik családtag nyugdíja, ritkábban fizetése. Ez a típus tehát piaci kockázatokat alig vállal, e mutató alapján tehát aligha tekinthető vállalkozásszerűnek. E közepes gazdaságokétól az intenzív kisgazdaságok stratégiája abban tér el, hogy fiatalabb családokról lévén szó, a nyugdíj helyett a fizetés a legfontosabb jövedelemforrásuk. Mivel azonban e típus esetében a tej eladása majdnem ugyanolyan fontos, mint a támogatások, sokkal inkább vállalkozásnak lehet tekinteni őket. Az önellátó kisgazdaságok jövedelemszerző stratégiájukban teljes mértékben a közepes gazdaságokhoz hasonlítanak, azzal a különbséggel, hogy kisebb területtel rendelkezve a mezőgazdasági támogatás jelentősége is némileg kisebb, és szinte egyáltalán nem jutnak pénzhez termék-eladásból (míg a közepes gazdaságoknál a tej értékesítésének van némi jelentősége). A háztartás-kiegészítő gazdaságoknál a nyugdíjhoz és a fizetéshez képest a mezőgazdasági jövedelmek minden típusa jelentéktelen.

2. táblázat. *A háztartások jövedelmeinek fontossága gazdaságtípusok szerint (átlagértékek, 1=legfontosabb, 5=nem volt ilyen bevételük)*

	Állattartó nagy-gazdaság	Vegyes nagy-gazdaság	Állattartó közepes gazdaság	Intenzív kis-gazdaság	Önellátó kis-gazdaság	Háztartás-kiegészítő gazdaság
Tej értékesítéséből	2,6	1,6	3,6	2,7	4,5	4,9
Termények, állatok eladása	3,6	2,9	4,4	4,6	4,8	4,8
Állami támogatások	2,2	2,5	2,2	2,6	2,8	4,4
Fizetés	2,8	2,7	3,1	2,2	3,6	3,0
Nyugdíj, betegnyugdíj	3,6	3,4	2,3	3,8	1,9	2,6
Közbirtokossági részesedés	4,6	3,9	4,3	5,0	4,3	4,7
Gyermeknevelési támogatás	4,2	4,0	4,4	4,8	4,6	4,4
Saját tulajdonú erdőből származó jövedelem	5	4,6	4,8	5,0	4,9	4,9
Külföldi munka	5	5,0	4,9	5,0	4,8	4,9

A gazdálkodó családok jövedelemszerkezete alapján tehát leginkább vállalkozásszerűen működőnek a két nagyobb gazdaságtípust tekinthetjük, kisebb mértékben az intenzív kisgazdaságokat, míg a közepes gazdaságokat lényegesen kevésbé. Ugyanezt a képet erősíti meg a gazdaság-

gok működésébe történő pénzbeli beruházások elemzése is. Bár ezeket illetően nem a beruházások nagyságára, hanem ezek különböző fajtáinak a számára vonatkozó adataink vannak (arról, hogy a különböző művelési munkálatok melyikébe fektetett pénzt egy adott gazdaság), ezek is azt mutatják, hogy a két nagygazdaságtípus és a többiek között jelentős különbség van (1. táblázat). E beruházások három szintjét különböztethetjük meg. Míg a nagygazdaságok négy vagy több munkálatba is pénzt fektetnek, a közepes és az intenzív kisgazdaságok kettő és három közötti munkálatra fordítanak készpénzt, az önellátó és háztartás-kiegészítő kisgazdaságok alig fordítanak pénzt mezőgazdasági munkálatokra. E mutató szintén megerősíti azt, hogy az intenzív kisgazdaságok a közepeseknél inkább vállalkozásszerűen működnek.

A fentiekben tárgyalt két mutató alapján tehát a nagygazdaságok a többieknél határozottabb vállalkozásjellegű mutatnak. Más adatok alapján azonban úgy tűnik, e két típus vállalkozásjellege nem társul a paraszti jellemvonások hiányával. Legalábbis a saját célra történő élelmiszer-termelés – ahogy azt Peti Lehel közép-erdélyi elemzésében is leírta –, úgy tűnik, ezek esetében is fennmarad. Amint az az 1. táblázatból is kitűnik, a baromfi- és sertéstartás az összes gazdaságtípusra jellemző, így a más szempontokból vállalkozásszerűeknek tekinthetőkre is. Az pedig, hogy ez a fajta élelmiszer-termelés, különösen a sertéstartás, a két nagyobb gazdaságtípus esetében nagyobb mértékű, minden bizonnyal azt jelzi, hogy az alkalmazottak bérezése is részben természetben, élelmiszerral történik.

A gazdálkodó családok jövedelemszerkezetének vizsgálatából az is kiderült, hogy a pluriaktivitás továbbra is igen nagy mértékű. A vizsgált gazdaságok mindössze 14%-a esetében volt a gazdálkodás a gazda egyetlen foglalkozása, a többi esetben vagy más állása is volt (23%), vagy nyugdíjjal rendelkezett. A pluriaktivitás nyújtotta gazdasági biztonság, úgy tűnik, a legnagyobb gazdaságtípusok esetében sem mindig adható fel. Bár az állattartó gazdaságok vezetői kivétel nélkül főállásban a farmjukon dolgoznak, a vegyes nagygazdaságok esetében a gazdaságok vezetőinek egyharmada más munkahelyen is dolgozott, egyharmada pedig nyugdíjas volt. Az intenzív kisgazdaságok esetében a csak gazdálkodásból élők aránya szintén harminc százalék, a közepes gazdaságok esetében viszont a pluriaktivitás is gyakoribb, ezek mindössze 19%-a él kizárólag a gazdálkodásból.

3. táblázat. *A gazdaság vezetőjének állása, a gazdaságok típusa szerint (százalék, N=342)*

	Csak gazdálkodik	Más munkahelye is van	Nyugdíjas, betegnyugdíjas	Egyéb
Állattartó nagygazdaság	100,0	0,0	0,0	0,0
Vegyes nagygazdaság	33,3	33,3	33,3	0,0
Állattartó közepes gazdaság	19,0	20,6	57,1	3,2
Intenzív kisgazdaság	30,0	40,0	30,0	0,0
Önellátó kisgazdaság	10,1	15,6	70,6	3,7
Háztartás-kiegészítő gazdaság	13,4	28,0	51,6	7,0

FOLYAMATOK AZ EU-S CSATLAKOZÁS UTÁNI PERIÓDUSBAN

A fentiekben bemutatott gazdaságtípusok egy több mint húszéves gazdasági folyamat eredményei, melyet – amint az áttekintett elemzésekből jó látható – a gazdálkodás összetett feltételrendszerének változásai alakítottak. A rendszerváltást követő privatizációs folyamat lezárulta után a legerőteljesebb változást az agrártámogatási rendszer európai uniós csatlakozást követő átalakulása képezte. Ennek hatásait próbáltuk megragadni egy olyan kérdéssel, melyben a vizsgált gazdasági egységek néhány jellemzőjének a csatlakozás és a lekérdezés közötti időszakban bekövetkezett változására kérdeztünk rá (4. táblázat). Az új támogatási rendszer egyik fontos eleme a területalapú támogatás, melynek értelmében az egy hektárnál nagyobb megművelt parcellákra lehet támogatást igényelni. Amint adatainkból látható, a szóban forgó hat év alatt a legnagyobb gazdaságtípusok által megművelt terület nagysága jelentősen megnövekedett, az állattartóké 34,8 hektárral, a vegyes nagygazdaságoké 24,5 hektárral. A mezőgazdasági területeknek bizonyos fokú koncentrációja tehát megvalósult, ha azonban a kisebb gazdaságok méretében bekövetkezett változásokat nézzük, azt látjuk, hogy az ezek által megművelt területek nagysága alig változott. Minimális csökkenést csak a háztartás-kiegészítő gazdaságok esetében találtunk, és bár e gazdaságok nagy száma miatt ez is jelentős mezőgazdasági területet jelenthet, összességében ezek az adatok azt sugallják, hogy a területalapú támogatás fő hatása a korábban parlagon hagyott területek művelésbe vonását eredményezte. Figyelemre méltó, hogy a szóban forgó periódusban kisebb mértékben az állattartó közepes gazdaságok területe is növekedett, akárcsak az állatállományuk, vagyis a támogatási rendszer ezekre is ösztönzően hatott. Az a korábbi megállapításunk, miszerint a közepes gazdaságok és az intenzív kisgazdaságok stratégiája közötti különbség, miszerint a közepesek a terményeladás helyett inkább a támogatásokra építenek, itt is visszaigazolóódik: míg a terület növekedése a közepeseknél, a marhaállományé az intenzív kicsiknél nagyobb. A marha- és juhállomány terén ugyanazok a tendenciák figyelhetők meg, mint a területek esetén: a nagygazdaságok állatállománya a szóban forgó hat év alatt jelentősen megnövekedett, különösen a vegyes gazdaságok marhaállománya, valamint az állattartó nagygazdaságok juhállománya. Míg azonban a területet illetően csak a háztartás-kiegészítő gazdaságoknál következett be csökkenés, az állattartás az önellátó gazdaságok körében is csökkent. A változásokkal kapcsolatosan megfogalmazható legfontosabb konklúzió tehát az, hogy az uniós csatlakozást követő hat év alatt a legnagyobb gazdaságok jelentős növekedése ment végbe, a legkisebb – különösen a háztartás-kiegészítő – gazdaságok körében a gazdálkodási tevékenység lassú felhagyása, megszűnése következett be, a közepes gazdaságoknál viszont szintén enyhe növekedés volt tapasztalható.

4. táblázat. A megművelt terület és az állatállomány változása 2006 és 2012 között (N=342)

	A megművelt terület változása (ha, átlag)	Marhaállomány (darab, átlag)	Juhállomány (darab, átlag)
Állattartó nagygazdaság	34,80	18,00	106,00
Vegyes nagygazdaság	24,55	28,75	8,00
Állattartó közepes gazdaság	2,47	1,73	3,33
Intenzív kisgazdaság	1,08	2,63	1,04
Önellátó kisgazdaság	0,53	-0,58	-0,51
Háztartás-kiegészítő gazdaság	-0,04	-0,37	-0,47

ÖSSZEGRÉS

A fentiekből kirajzolódó kép alapján tehát Hargita megye falusi népességének egésze érintett a mezőgazdaságban, ám igen eltérő módon és mértékben. A falun élő családok majdnem fele (45,7%-a) alig folytat mezőgazdasági tevékenységet, gazdálkodása egy egészen kevés föld megművelésére és baromfitartásra korlátozódik (nagy számának köszönhetően azonban a mezőgazdasági terület jelentős része áll művelésében). A falusi családok további majdnem egyharmada, 31,9%-a, az átlagnál idősebb, alapvetően nyugdíjból élő család, az előzőeknél nagyobb, néhány hektárnyi területen folytat gazdálkodói tevékenységet, és azoknál gyakrabban tartanak sertést is – mindezt saját élelmezésükre. Ők tehát azok az idős családok, akik számára a gazdálkodás életforma, melyből a nehezebb feladatokat (például marhatartás) fokozatosan feladják, de ami ebből az életformából kisebb erőfeszítéssel fenntartható, azt tovább viszik. Gazdálkodási stratégiáját illetően e típushoz közel áll egy szintén népes harmadik kategória, az összes család majdnem húsz százaléka, akik szintén idősebbek (bár néhány évvel az előzőeknél fiatalabbak), és akik ezt az életformaszerű gazdálkodást viszonylag nagyobb (minden bizonnyal örökölt vagy személyesen visszakapott) területen folytatják. A viszonylag nagy területeik ellenére alig mutatnak vállalkozászerű vonásokat, és bár piacra is termelnek, gazdasági stratégiájukat a nyugdíjra és a megművelt terület után járó mezőgazdasági támogatásra alapozzák.

Ha az előző gazdatípusnak van földje, de gazdálkodási módja inkább paraszti jellegű, mintsem vállalkozói, egy negyedik típusú gazdaságban, az intenzív kisgazdaságokban a helyzet fordított: ezek kevés föld mellett valósítanak meg olyan gazdálkodási formát, amelynek eredményeként termékértékesítésből viszonylag jelentős jövedelemre tesznek szert. Ez a típus azonban az előző háromhoz képest kis arányban fordul elő, mindössze 2,7%-ban, ez az arány azonban nem jelentéktelen a két erőteljesebben vállalkozási vonásokat mutató gazdaságtípushoz képest, melyek együtt alig egy százalékot tesznek ki a teljes gazdálkodó népességből. Egyikük – az állattartó nagygazdaság – kiterjedt legelőkön az extenzív állattartásra, leginkább juhtartásra szakosodott, fő jövedelmét a használt terület, illetve az állatállomány után járó mezőgazdasági támogatások képezik, melyhez képest az árutermelésből származó jövedelem másodlagos. A másik – a vegyes nagygazdaság – intenzívebb termelési módra, szarvasmarhatartásra és tejtermelésre szakosodott, szántóföldi műveléssel is egybekötve, fő jövedelme pedig a termékértékesítésből származik.

A falusi családoknak tehát majdnem fele alig kötődik a mezőgazdasághoz, gazdálkodónak aligha nevezhető, az agrárnépességhez nem sorolható, másik felének nagyobbik részét pedig egy idős, kismértékben gazdálkodó kategória képezi. E két, a falusi családok majdnem nyolcvan százalékát kitevő csoport a falusi népességnek azt a részét képezi, amely a mezőgazdaságból nem jut érdembeli jövedelemhez, ahhoz nem gazdasági racionalitással viszonyul. A családok fennmaradó kevesebb mint egynegyede az, amely az értékesítési célú termelést is célul tűzi ki. Azonban, mint láthattuk, az erőteljesebben vállalkozói vonásokat mutató gazdaságtípusok alig egy százalékot jelentenek, a többiek pedig a vállalkozói vonások szempontjából egy átmeneti, köztes kategóriát képeznek. A kisszámú, erőteljesebben vállalkozói jellemzőkkel bíró, a többieknél lényegesen fiatalabb családok által működtetett gazdaságok mind a megművelt területük, mind állatállományuk szempontjából az utóbbi években jelentős növekedésen mentek át, azaz mindkét típus viszonylag újnak tekinthető. A vizsgált változási trendek alapján részben e vállalkozás-szerű gazdaságtípusok növekedése, részben a háztartás-kisegítő módon gazdálkodó, széles kategória mezőgazdaságból való további kivonulása prognosztizálható. Eredményeinkből azonban az is megállapítható, hogy e koncentrációs folyamat egyértelműen nem jár a nyugati szakirodalomban a vállalkozó típushoz asszociált szakosodással, a saját célra történő élelmiszer-termelés megszűnésével. Ebben az értelemben a mezőgazdasági vállalkozások is megőriznek paraszti vonásokat, illetve megmaradnak pluriaktívnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BIRÓ A. Zoltán–GAGYI József–OLÁH Sándor

1994 Gazdálkodási gyakorlat a Székelyföldön. A paraszti mentalitás működése a gazdálkodásban és korlátozó szerepe a piacgazdasági átalakulásban. *Antropológiai Műhely*, 4. I. sz. Csíkszereda, 7–41.

BORSOS Endre–GYÖRGY István

1999 Gencs: egy erdélyi falu a parasztosodás útján. In: BORSOS–CSITE–LETENYEI: *Rendszerváltozás után. Falusi sorsfordulók a Kárpát-medencében*. Számalk Kiadó, Budapest, 1999. 51–90.

HUBBARD, Carmen–LUCA, Lucian–LUCA, Mihaela–ALEXANDRI, Cecilia

2014 Romanian Farm Support: Has European Union Membership Made a Difference? *Studies in Agricultural Economics* 116 (2014) 100–106.

HUNYA Gábor

1990 *Románia 1945–1990*. Atlantis–Medvetánc, Budapest.

MERFEA, Mihai

1995 Opțiuni ale noilor proprietari privind exploatarea pământului. *Sociologie românească* 1995/3–4. 271–280.

MIHĂILESCU, Vintila

1996 Două sate în tranziție. Tipuri strategice dominante în lumea rurală. *Revista de Cercetări Sociale* 1996/3. 3–24.

OLÁH Sándor

2004 *Falusi látletelek*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

PETI Lehel

2004 Tejpénz a bankkártyán. Reprivatizáció, dekollektivizálás és mezőgazdasági specializáció egy Kis-Küküllő menti agrártelepülésen. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.) *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 184–214.

2013 *A falusi gazdálkodás változásai egy erdélyi településen*. Working paper nr. 56. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár

2014 Strategii de subzistență într-o localitate de lângă Târnava Mică/Subsistence Strategies in a Settlement Situated along the Kis-Küküllő (Târnava Mică) River. Working paper nr. 57, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

PETROVICI, D.A.–GORTON, M.

2005 An Evaluation of the Importance of Subsistence Food Production for Assessments of Poverty and Policy Targeting: Evidence from Romania. *Food Policy* 30 (2005) 205–223.

SANDU, Dumitru

1999 Cine sunt antreprenorii din agricultura de tranziție? *Sociologie Românească*, 1999/1. 33–52.

SOCOL, Gheorghe

1999 Pentru o strategie națională de modernizare a agriculturii și a statului. *Sociologie Românească*, 1999/1. 61–77.

SZABÓ Á. Töhötöm

2013 *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, viselkedés és integráció egy erdélyi kistérségben*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet–Kriza János Néprajzi Társaság.

VOICULESCU, Cerasela

2005 Regimuri de arendă și rețele de schimb. O analiză a managementului fermelor agricole. *Sociologie Românească*, 2005/4.